

BILINGÜISME DE SENTIT ÚNIC: ELS OBSTACLES A LA PLENITUD INSTITUCIONAL DE LES LLENGÜES PERIFÈRIQUES DE L'ESTAT ESPANYOL

Juan Jiménez-Salcedo*

Jean-Rémi Carbonneau**

Resum

L'article aplica els conceptes de *bilingüisme de sentit únic* i *nínxol territorial* (Laponce) i de *plenitud institucional* (Breton), desenvolupats per la literatura científica canadenca dels àmbits de la ciència política i la sociolingüística, a l'anàlisi de les polítiques lingüístiques de l'Estat espanyol. Després d'una revisió dels conceptes i del seu context d'aparició dins dels processos de reconeixement de la minoria francòfona al Canadà, s'estudia com el marc constitucional espanyol i el seu desenvolupament normatiu i jurisprudencial han afavorit, des de la dècada dels vuitanta, l'existència d'un bilingüisme de sentit únic, amb el castellà com a llengua "comuna" i per defecte de l'Estat. Aquesta situació de bilingüisme de sentit únic s'observa estudiant un seguit de mecanismes jurídics, com ara la jerarquització constitucional de les llengües, la inacció de l'Estat pel que fa a la protecció efectiva de les llengües diferents del castellà i la limitació de la capacitat normativa de les comunitats autònomes en matèria de política lingüística, principalment per via jurisprudencial. A aquests mecanismes s'afegeix l'existència d'una concepció conflictiva de la cohabitació de llengües en virtut de la qual tot reconeixement de les llengües pròpies implicaria un atac a la preeminència del castellà. Partint d'aquests fets, se suggereix com a conclusió la superació d'aquest paradigma mitjançant la normalització completa de les llengües espanyoles, seguint l'exemple del castellà, i la generalització d'una equitat lingüística més gran.

Paraules clau: política lingüística; multilingüisme; bilingüisme de sentit únic; nínxol territorial; plenitud institucional.

ONE-WAY BILINGUALISM: THE OBSTACLES TO INSTITUTIONAL COMPLETENESS OF SPAIN'S LANGUAGES

Abstract

This article applies the notions of one-way bilingualism, territorial niche (Jean Laponce) and institutional completeness (Raymond Breton) – developed in the Canadian literature in the fields of political science and sociolinguistics – to the analysis of language policies in Spain. After reviewing these concepts and their context of occurrence against the background of the processes of recognition of the French-speaking minorities in Canada, this article focuses on the Spanish constitutional framework and the corresponding legislation and case law to see how they have contributed, since the 1980s, to a one-way bilingualism, with Castilian as the “common” and default language of Spain. This one-way bilingualism is, to a large extent, attributable to a set of legal mechanisms, such as the constitutional hierarchy of languages, the inaction of the state with regard to its legal duty to effectively protect Spanish languages other than Castilian, as well as limitations on the regulatory capacity of autonomous communities on matters pertaining to language policies, mainly through case law. In addition to these mechanisms, there is a conflicting conception of the co-existence of languages, according to which any further recognition of Spain's peripheral languages would imply an attack on the privileged position of Castilian. The article conclusion suggests overcoming this paradigm by thoroughly normalising all Spanish minoritised languages, following the example of Castilian, and by generalising greater linguistic equity.

Keywords: language policy; multilingualism; one-way bilingualism; territorial niche; institutional completeness.

* Juan Jiménez-Salcedo. Université de Mons. juan.jimenez-salcedo@umons.ac.be

** Jean-Rémi Carbonneau. Bard College Berlin i Chaire de recherche du Canada en études québécoises et canadiennes. r.carbonneau@berlin.bard.edu

Article rebut el 01.10.2021. Avaluacions cegues: 30.10.2021 i 03.11.2021. Acceptació de la versió final: 30.11.2021

Citació recomanada: Jiménez-Salcedo, Juan i Carbonneau, Jean-Rémi. (2021). Bilingüisme de sentit únic: els obstacles a la plenitud institucional de les llengües perifèriques de l'Estat espanyol. *Revista de Llengua i Dret, Journal of Language and Law*, 76, 1-21. <https://doi.org/10.2436/rld.i76.2021.3728>

Sumari

1 Nínxols territorials i plenitud institucional

2 El bilingüisme de sentit únic

3 El bilingüisme de sentit únic a Espanya

4 Discussió: ¿reivindicació de drets lingüístics o supremacisme?

5 Presentació de la secció monogràfica “El bilingüisme de sentit únic a l'Estat espanyol”

Bibliografia

1 Nínxols territorials i plenitud institucional

Jean Laponce es va donar a conèixer durant la dècada de 1980 pels seus treballs sobre les relacions desiguals entre grups lingüístics, amb una atenció particular envers la situació de minorització del francès al Canadà i a Amèrica del Nord. Molt influenciat per la sociolingüística de les dècades de 1960 i 1970 –la mateixa que va inspirar la política de normalització lingüística a Catalunya, abans d'expandir-se com una bola de neu sobre la resta de la perifèria espanyola–, aquest polític d'origen francès sosté la tesi d'una repulsió recíproca de les llengües en l'individu a nivell neuropsicològic i, per extensió macrosociològica, a nivell geogràfic del territori. L'autor es basa en la hipòtesi que el bilingüisme és costós per a l'individu en termes d'aprenentatge de la segona llengua, de memorització, retenció i recuperació per a la comunicació (1984, p. 3-16). Aquest fenomen té conseqüències geogràfiques i polítiques concretes. Hom observa que, de manera inevitable, a les zones de contacte, el grup dominant mira d'evitar el bilingüisme transferint-ne els costos al grup dominat; així, “el menor esforç lingüístic i el rebuig de la confusió semàntica duen a la concentració geogràfica, concentració que té per corol·lari, pel que fa a una minoria, la necessitat de fronteres tranquil·litzadores” (Laponce, 1980, p. 479).¹

Per tant, partint del principi que les llengües necessiten fronteres estables que permetin, d'una banda, generar un perímetre de separació clar respecte de les altres llengües i, de l'altra, contrarestar l'omnipresència de la llengua del grup majoritari –sense contraprestació per al grup minoritari–, així com superar l'esquema de desigualtat social que se'n deriva, Laponce proposa la creació de “nínxols territorials” (*niches territoriales*) en benefici de les minories nacionals, sobre la base d'estats federats o independents, “on la comunicació es farà en una única i mateixa llengua que pugui lligar, entre ells, els diferents rols socials d'un mateix individu i els diferents individus d'una mateixa societat” (1984, p. 164 i 1). En absència d'una àrea geogràfica pròpia, les llengües minoritàries han d'assegurar-se l'exclusivitat en el major nombre possible d'àmbits socials i els seus parlants han de practicar un “bilingüisme de juxtaposició” que els permeti evitar el contacte entre les llengües (1984, p. 29-32; 2006, p. 16).²

El sociòleg canadenc Raymond Breton, originari de la minoria francòfona de la província de Saskatchewan, va estudiar el grau de cohesió etnolingüística de les comunitats immigrants de Montreal durant la dècada de 1960 abans de dedicar-se, als anys vuitanta, a analitzar la situació de les comunitats francòfones de cap a cap del Canadà. Breton va demostrar que la capacitat d'una minoria per assegurar la presència de la seva llengua en els diferents àmbits d'ús depèn de la força d'atracció del seu sistema institucional. Aquest comprèn les xarxes informals de relacions interpersonals i les organitzacions formals. Per mesurar aquesta capacitat, Breton (1964) va encunyar el concepte de *plenitud institucional* (*complétude institutionnelle* en francès, *institutional completeness* en anglès). En el seu màxim nivell de desenvolupament, la plenitud institucional implica que els membres d'una minoria (immigrant, lingüística o nacional) poden gaudir, gràcies a un dens teixit d'institucions, d'una prestació completa de serveis en àmbits comunitaris neuràlgics com ara l'educació, la cultura, la salut, els serveis socials, l'activitat econòmica i professional, la religió o el lleure. “El concepte de ‘plenitud institucional’ es refereix en primer lloc al ventall de sectors d'activitat organitzats al si de la col·lectivitat [lingüística minoritària]” (1985b, p. 9) i en tradueix la capacitat de perpetuació, gràcies a “una organització social que pugui retenir els seus efectius, quan no atreure'n de nous” i, d'aquesta manera, limitar “la integració en el sistema social majoritari” i “la facilitat amb la qual la gent pot travessar la frontera ètnica” (1985a, p. 77, 78). Altrament dit, gràcies al dinamisme i a la força d'atracció de la seva xarxa d'institucions, una minoria aconsegueix assegurar la transmissió intergeneracional de la seva llengua en els diferents àmbits i activitats de la vida social. Com més completa és aquesta xarxa, més factible és la vida en la llengua minoritària.

1 Llevat que s'indiqui el contrari, totes les traduccions del francès, de l'anglès i del castellà són obra dels autors d'aquest article.

2 Aquests àmbits, en els quals és desitjable que la llengua minoritària s'asseguri “posicions estratègiques” (1984, p. 32) i una alta “freqüència d'utilització”, cobreixen el conjunt de la vida social dels parlants. Laponce establirà una llista força exhaustiva (2006, p. 112): la llengua parlada a casa entre els diferents interlocutors (membres de la família i convivents) i la llengua de les relacions interpersonals (amics, veïns, associacions), la de la comunicació personal (telèfon, correus electrònics, cartes), els mitjans de comunicació (premsa escrita, ràdio i televisió), lleure (vacances, lectura, teatre, concerts, etc.), comerç (de proximitat, supermercats) i feina (amb els superiors o els subalterns, proveïdors, clients, etc.), educació (a classe, però també fora, principalment al pati), religió (llibres, sermons), llengua de l'àmbit de la salut (parlada amb els metges, dentistes, a l'hospital), de l'Administració pública (ajuntament, impostos, etc.) i de la governança (local, regional, estatal, interestatal).

D'altra banda, “una comunitat el sistema institucional de la qual és global esdevé una comunitat on hom pot néixer, viure i morir”, una situació poc habitual en el cas d'una minoria lingüística (Breton, 1985b, p. 9) “que no té territori propi” (1983, p. 36). És comprensible pensar que el francès es troba en una situació millor al Quebec que no pas a la resta de províncies canadenques, on els francòfons són pertot minoritaris, escampats en territoris diferents en els quals no controlen les palanques institucionals d'un estat federat. Certament, “la presència d'institucions lingüísticament homogènies” permet en part compensar l'absència de territori propi i procura, en certa manera, “a les minories lingüístiques un espai institucional on poden viure i expressar la seva cultura en la seva llengua” (Foucher, 2012, p. 91). Dit això, la variable geogràfica té un paper considerable en la vitalitat de la xarxa d'institucions d'una minoria lingüística:

[...] encara cal que, a més del nombre, hi hagi la densitat de població requerida perquè els membres de l'ètnia minoritària siguin capaços de trobar, en un radi d'acció geogràfic més enllà del qual el cost de la comunicació no seria raonable, els parlants de la mateixa llengua que satisfacin les demandes dels seus diferents grups socials. Altrament dit, cal que la densitat de població minoritària sigui tal que no s'estigui obligat, de fet, a adreçar-se en una altra llengua al botiguer, a l'hostaler, a l'advocat, al doctor i al polític [...]. La concentració lingüística redueix els costos de la comunicació i redueix, també, per a una minoria que té por de l'assimilació, la temptació de “desertar” (Laponce, 1984, p. 151).

Segons Laponce, quatre institucions esdevenen crucials per a la protecció de les llengües minoritàries (2006, p. 166). Mentre que la *família* assegura la transmissió de la llengua en l'esfera privada en gran part per mitjà de l'endogàmia, l'*escola* ve a reforçar la seva posició com a pont cap a l'esfera pública. El *mercat* és essencial per a la vitalitat lingüística d'una minoria en la mesura que la forneix d'una vida econòmica autònoma a l'abric de la interferència de la majoria, la qual cosa repercuteix positivament, de retruc, en l'ús de la llengua vernacle al si de la comunitat minoritària i en el seu grau de plenitud institucional, com ha subratllat Breton (1985a, p. 84-89). El *govern* segueix essent, però, la institució per excel·lència de protecció d'una llengua minoritària contra les tendències hegemòniques del grup lingüístic majoritari, ja que és precisament l'àmbit polític el que disposa de les principals eines coercitives per regular el conflicte (Laponce, 2006, p. 166).

El “govern” és, doncs, l'única institució habilitada per regir les relacions lingüístiques en les diferents esferes socials, i l'únic que pot interferir en les dinàmiques favorables a la llengua dominant. Aquesta interferència es pot operar de dues maneres: ja sigui sobre una base no territorial, mitjançant la concessió de drets lingüístics de naturalesa essencialment individual als grups minoritaris en diferents àrees socials; ja sigui fent aquests grups, sobre la base del reconeixement de drets col·lectius, d'una plataforma territorial capaç de garantir un grau més avançat de plenitud institucional que permeti fer obstrucció localment a l'hegemonia de la llengua del grup dominant. Aquests dos tipus de protecció lingüística se superposen a nivell institucional amb els dos principis clàssics que structuren la comunicació en les societats bilingües: el principi de personalitat i el de territorialitat (Laponce, 1984, p. 157-179). “Segons el primer principi, els drets lingüístics acompanyen les *persones* allà on desitgin viure dins del territori de l'estat; d'acord amb el segon, els drets lingüístics depenen de la part del *territori* en la qual es troben els individus” (Patten i Kymlicka, 2003, p. 29, cursiva en l'original). Per a Laponce, els drets individuals iguals concedits a grups lingüístics que són *de facto* desiguals –drets concebuts d'aquesta manera per tal de no incomodar el grup dominant i, sobretot, evitar als seus membres que hagin de portar la càrrega del bilingüisme– són insuficients per protegir de manera adequada les minories lingüístiques concentrades geogràficament:

[...] és possible confiar en solucions individuals de tipus igualitari per corregir desigualtats de grup? [...] El reconeixement de drets lingüístics purament individuals (del tipus: cadascú parla la llengua de la seva elecció) ni és ni podria ser més que un reconeixement de l'*statu quo* i, per tant, de l'asimetria. [...] Tanmateix, si es vol protegir una llengua minoritària, no pas per mitjà de drets individuals ineficaços, sinó mitjançant drets de grup, estem obligats, quasi necessàriament, a plantejar-nos drets territorials (1984, p. 147-148).

La territorialitat està sotmesa al grau d'heterogeneïtat lingüística i de concentració de les comunitats. Segons Patten, la territorialitat unilingüe és aplicable als casos de concentració lingüística perfecta, la qual cosa en realitat succeeix ben poc sovint. Segons el grau de dispersió de les comunitats lingüístiques, és possible, en determinades ocasions, establir nínxols territorials en forma de regions i districtes monolingües, o de districtes bilingües al si de regions monolingües on subsisteixen petites zones de minoria lingüística (Patten, 2003). D'acord amb Van Parijs, un règim de territorialitat lingüística és “l'únic mitjà eficaç i acceptable d'impedir

l'extinció gradual d'una llengua, llengua a la qual està lligada la identitat d'una comunitat" (2012, p. 81). En aquest cas es tracta d'un règim coercitiu diferenciat territorialment (*territorially differentiated coercive regime*) que imposa, en graus variables, una llengua oficial (de vegades dues) dins dels límits d'un territori donat (Van Parijs, 2011, p. 133).

Cal entendre la implementació d'un règim de territorialitat lingüística no pas com un sistema tancat, sinó més aviat com un sistema que forma part d'un context social més ampli, en el qual les llengües cohabitaven en territoris diferents on cadascuna d'elles hi és "reina". Per a Van Parijs, aquesta situació s'equilibra per un principi de *reciprocitat territorial*, en virtut del qual els qui imposen la seva llengua en el seu territori històric accepten de manera simètrica que se'ls imposi la llengua d'un altre indret si s'hi volguessin establir (2011, p. 149-154). En clarificar les expectatives lingüístiques de la població autòctona envers els immigrants, aquesta regla de simetria assumeix una funció de pacificació de les relacions intergrupals (Patten, 2003, p. 299).

2 El bilingüisme de sentit únic

Com a partidari de l'autonomia territorial de les minories lingüístiques, Laponce va treballar sobre les diferents encarnacions del "federalisme lingüístic" en el context del principi de la dècada de 1980, quan va preparar la seva obra essencial *Langue et territoire* (1984), que ja hem esmentat diverses vegades. Ultra el Canadà, al qual va dedicar moltes pàgines, va analitzar el cas de l'URSS, l'enfonsament de la qual uns pocs anys després ningú no sospitava a l'època. Hi va observar que "el bilingüisme és de sentit únic" (1984, p. 107), és a dir, que malgrat el final de la "política de russificació sistemàtica" que va caracteritzar la Rússia tsarista, la política lingüística de la Unió Soviètica va consistir, però, a "promoure el rus a expenses de les altres llengües [...] negant a les llengües minoritàries el poder de penetrar dins del territori rus" (1984, p. 165), altrament dit:

[...] no hi ha escoles o universitats ucraïneses a Rússia, les llengües minoritàries no són utilitzades en l'Administració central. Tanmateix, els russos establerts a les altres repúbliques (principalment a les repúbliques eslaves) tenen la possibilitat d'utilitzar la seva llengua a les escoles i davant de l'Administració. Aquesta asimetria afavoreix el rus, la frontera lingüística del qual deixa sortir-ne però prohibeix entrar-hi (1984, p. 165).³

Després de la caiguda de l'URSS el 1991, el rus va conservar el seu paper de *lingua franca* interètnica a totes les antigues repúbliques soviètiques, a causa del seu prestigi i del nombre important de russòfons fora de la Federació Russa (36,5 milions de parlants), presents des de l'època comunista com a resultat de la política de bilingüisme de sentit únic i dels esforços de russificació dels soviètics (Cabal Guarro, 2013). Segons Laponce, l'URSS i l'Espanya post-1978 formen part de la mateixa categoria d'estats, com ara el Sudan o Somàlia,⁴ que reflecteixen sobre el terreny lingüístic "situacions de dominació incompleta per part d'una llengua indígena":

Els estats d'aquesta categoria, tot i ser multilingües, tenen unes relacions de força lingüística tan favorables a la llengua dominant que aquesta és l'única reconeguda i utilitzada com a llengua oficial del govern central; les llengües subordinades es restringeixen a les perifèries i es mantenen en situació d'inferioritat per mitjà d'una llengua dominant que fa el paper de *lingua franca* al conjunt de l'Estat (Laponce, 1984, p. 89).

A molts estats multilingües s'esdevé innegable que les transferències lingüístiques envers la llengua dominant –la qual no era necessàriament majoritària al principi del procés, però que fou "naturalment" ajudada a ser-ho gràcies a una dinàmica de beneficis cada vegada més grans– estan en part lligades als processos de modernització econòmica i social desenvolupats durant els segles XIX i XX, com ara la industrialització, la urbanització de les societats i la mobilitat geogràfica dels individus. Tot plegat va estar acompanyat d'una tendència creixent a associar les llengües hegemòniques al progrés i a la mobilitat social, així com a fer l'amalgama de les "llengües perifèriques [...] amb la societat preindustrial, l'endarreriment i/o la ruralitat", com recorda Sorolla (2015, p. 329). Per consegüent, s'aplica al projecte nacional dels grups dominants als estats contemporanis l'etiqueta de *cívic*, associada a la idea de *patriotisme* (suposant que aquest terme

³ Aquest fenomen permet explicar la reticència dels països bàltics i d'Ucraïna a reconèixer drets lingüístics a les seves importants minories russes. Per a una anàlisi dels llocs respectius de les llengües a la Moldàvia postsoviètica i el paper de *lingua franca* del rus, vegeu Weirich (2021).

⁴ Aquests dos estats seran federalitzats respectivament el 1991 i el 2004, encara que, en el segon cas, de manera massa tardana, pel que sembla, com per evitar la secessió del Sudan del Sud el 2011.

es distingeixi semànticament del nacionalisme), mentre es confinen les demandes polítiques i culturals de les minories nacionals i lingüístiques a l'àmbit del poc elogiós nacionalisme "ètnic" (Lecours i Nootens, 2007; Carboneau, 2016). Es tracta de la narrativa habitual dels sociòlegs i historiadors associats a l'escola denominada *modernista* del nacionalisme, entre els quals es troben Kohn (1955), Gellner (1983) i Hobsbawm (1990), i que s'han dedicat a divulgar un seguit de pressupòsits i prejudicis sobre les minories perifèriques dels estats contemporanis.⁵

En contraposició a aquest argument, d'altres "situen la *causa* principal [de la substitució lingüística] en la dominació que l'Estat-nació ha exercit en el procés de modernització per homogeneïtzar la població i, en especial, per minoritzar les comunitats lingüístiques perifèriques, amb processos com els de la bilingüització unidireccional de les comunitats lingüístiques minoritzades" (Sorolla Vidal, 2015, p. 329, cursiva en l'original). Segons Landry, es tractaria sens dubte d'un fenomen d'origen polític, en el sentit que emergeix a partir de relacions de poder desiguals, com a mínim entre grups lingüístics: "Les relacions de força entre els grups ètnics fan que el bilingüisme sigui sovint unidireccional; només el grup minoritari esdevé bilingüe, i sempre portant els estigmes de la lluita pel manteniment de la llengua materna" (1982, p. 230).

La noció de *bilingüisme de sentit únic* utilitzada per Laponce s'inspira en els debats sobre la justícia lingüística al Canadà. En la dècada de 1960 van estar marcats per la contestació cada vegada més gran del bilingüisme imposat tradicionalment pels anglòfons monolingües als francòfons a tot el país, incloent-hi al Quebec. Aquesta contestació va tenir diverses conseqüències per a la cohabitació d'ambdós grups, principalment la creació d'institucions bilingües que contribuirien a la plenitud institucional dels francòfons fora del Quebec –és a dir, d'aquells que no disposen d'un nínxol territorial–, tot i que sovint aquestes noves estructures van cristal·litzar els comportaments lingüístics existents i normalitzar la tendència dels anglòfons a descarregar els costos del bilingüisme en els francòfons, com es va poder observar a les universitats bilingües de la província d'Ontàrio (Université d'Ottawa i Université Laurentienne), així com al Col·legi Militar de Kingston:

Cap de les tres institucions no és veritablement una institució bilingüe (completa) on s'ha decidit la paritat de les dues llengües i la paritat dels dos grups. [...] El bilingüisme que s'hi practica és sobretot "unilateral": el dels canadencs francesos. Ells, professors i estudiants, són els qui són bilingües o qui desitgen més esdevenir-ho. En reacció a això, alguns arriben a injuriar aquest bilingüisme "de sentit únic" (Painchaud, 1968, p. 215).⁶

Des de la dècada de 1960, l'expressió *bilingüisme de sentit únic* apareix sovint en l'espai públic canadenc com a mètode de denúncia de les accions que curtcircuiten la funció de protecció lingüística del nínxol territorial quebequès, els límits de la legislació lingüística canadenc i l'absència de reciprocitat lingüística entre francòfons i anglòfons. Aquests darrers romanen obstinadament monolingües –fora del Quebec i fins i tot dins de la província–⁷, tant des del punt de vista institucional com des del sociològic, a desgrat dels compromisos de principi. Entre els temes objecte de litigi en els quals s'observa un "bilingüisme de sentit únic" o "unidireccional" al Canadà, es poden esmentar els següents: l'asimetria entre els drets dels francòfons fora del Quebec i els dels anglòfons al Quebec (Grandchamp, 2002; Joncas, 2013); el doble tracte en matèria de bilingüisme en el funcionament intern de la funció pública canadenc, incloent-hi al Quebec (Lafortune, 2008; FTQ, 2021), al si dels partits polítics federals (Buzzetti, 2011) i dels mitjans de comunicació de les universitats (Trans-Ho, 2011), o bé la dificultat per ser atès en francès a certs comerços de Mont-real (Une

5 Per a una anàlisi crítica de les posicions modernistes, vegeu: Smith (1999, p. 3-19), Conversi (2006), Calhoun (2007, p. 147-167), Lecours i Nootens (2007) i May (2012, p. 20-93).

6 Aquesta citació de Louis Painchaud està extreta de l'estudi comparatiu que va dur a terme per encàrrec de la Comissió Reial d'Investigació sobre el Bilingüisme i el Biculturalisme (Comissió Laurendeau-Dunton). L'informe d'aquesta comissió, publicat el 1963, i el de la Comissió d'Investigació sobre la Situació de la Llengua Francesa i dels Drets Lingüístics al Quebec (Comissió Gendron), el 1968, van ser a l'origen de l'oficialització del francès a nivell federal per mitjà de la Llei de llengües oficials de 1969 (consolidada per la Carta Canadenc de Drets i Llibertats el 1982) i l'oficialització única del francès al Quebec per mitjà de la Llei de la llengua oficial el 1974 i, sobretot, la Carta de la Llengua Francesa el 1977 (Gémar, 2008). Aquesta darrera norma tindrà molta influència sobre les polítiques de normalització lingüística a Catalunya segons Miquel Reniu i Tresserras (2002, p. 186-187), director general de política lingüística entre 1988 i 1996.

7 D'acord amb el cens del 2016 –l'últim publicat–, només un 6,8% dels anglòfons de fora del Quebec es consideren "bilingües" anglès-francès; al Quebec en són 66,2% malgrat l'unilingüisme francès oficial d'aquesta província (Statistique Canada, 2019), cosa que contrasta molt amb Ontàrio –també oficialment monolingüe, però en aquest cas d'anglès– i segona província pel que fa al nombre de francòfons (490.715 com a llengua materna o 504.130 com a primera llengua oficial parlada), dels quals només 40.040 es consideren monolingües (Statistique Canada, 2021).

Montréalaise déplore le ‘bilinguisme à sens unique’, 2016) i, de manera més general, l'obligació per als francòfons (també al Quebec) d'haver d'aprendre l'anglès i el privilegi dels anglòfons de restar monolingües (Beauregard, 2017).

Després que el govern liberal de Justin Trudeau anunciés el 2018 la seva intenció d'actualitzar la Llei de llengües oficials del Canadà (LLO), es va publicar a principis del 2021 un pla de mesures per tal d'anar “cap a una igualtat real” del francès i l'anglès (Patrimoine canadien, 2021; vegeu també Foucher, 2021).⁸ Entre d'altres organitzacions de la societat civil, la Federació de Treballadors i Treballadores del Quebec (FTQ) va presentar una memòria al Comitè Permanent de Llengües Oficials de la Cambra dels Comuns a Ottawa per tal de prendre posició sobre la reforma (Fédération des travailleurs et des travailleuses du Québec, 2021). Sense deixar de lloar la iniciativa del Govern federal, la FTQ constata que, cinquanta anys després de l'aprovació de la LLO, el bilingüisme al Canadà segueix operant a tot arreu “en sentit únic”, en benefici dels anglòfons. Aquesta asimetria amenaça també el dret a treballar en francès al Quebec, no només en les empreses sota jurisdicció federal, sinó fins i tot en la funció pública federal, on “existeixen pràctiques informals discriminatòries molt ben implantades” que han creat “un efecte de normalitat” (2021, p. 5, 4). Basant-se en aquestes constatacions, la FTQ reclama “que les comunitats francòfones del Canadà tinguin accés als mateixos serveis que les comunitats anglòfones del Quebec com més aviat millor” i que els principals actors en l'àmbit federal, com ara els ministres federals, el Tribunal Suprem, els diplomàtics i la ciutat d'Ottawa, capital federal, esdevinguin veritablement bilingües (2021, p. 5, 7). Al cap i a la fi, la posició del potent sindicat quebequès a propòsit del bilingüisme de sentit únic constitueix un eco llunyà de les conclusions a les quals havia arribat Laponce després de la consagració, gràcies a la Carta Canadenca de Drets i Llibertats, d'una política abstracta de tractament igual de les llengües, en el sentit que s'hi fa abstracció de la realitat sociolingüística empírica: “¿És raonable pensar que unes solucions igualitàries puguin corregir unes situacions asimètriques concretes?” (1984, p. 147)

Més enllà del cas canadenc, la idea d'un bilingüisme de sentit únic o unidireccional basat en relacions de poder desiguals s'ha expressat amb referència a d'altres contextos. S'ha invocat principalment per il·lustrar la penetració de l'anglès en les *gaeltachtaí* a Irlanda (Lenoach, Ó Giollagáin i Ó Curnáin, 2012), la diglòssia de les poblacions indígenes a l'Amèrica Llatina (Escobar, 2006, p. 727) i a l'Amèrica del Nord (Drapeau, 2021), o també el bilingüisme tradicional dels germanòfons al cantó suís de Friburg com a excusa dels francòfons per no aprendre alemany (Boder, 1999). Sembla que el bilingüisme de sentit únic és una opció capaç de viatjar més enllà del context específic del Canadà, com passa amb els conceptes de *nínxol territorial* i de *plenitud institucional*. Tots tres es poden aplicar prou bé a l'estudi de les polítiques lingüístiques a Espanya.

3 El bilingüisme de sentit únic a Espanya

El tractament polític i jurídic de la cohabitació de llengües a l'Estat espanyol representa un cas d'estudi paradigmàtic al qual es poden aplicar els conceptes esmentats. En efecte, el marc constitucional espanyol i el seu desplegament normatiu i jurisprudencial han afavorit l'existència d'un bilingüisme de sentit únic, amb el castellà com a llengua “comuna” i per defecte. De fet, la dissimetria mental i jurídica entre el castellà i les llengües de l'Estat (Marí, 2004, p. 25) ha restringit les possibilitats d'aquestes d'accedir als nínxols territorials propis de la plenitud institucional.

L'art. 3 de la Constitució conté un reconeixement jurídic jeràrquic i desigual de les llengües i dels drets lingüístics de la ciutadania (Tasa, 2017, p. 749). La norma suprema estableix una doble declaració d'oficialitat que es pot qualificar d'asimètrica o fundadora d'un sistema de territorialitat impura, en els termes de Vernet (2004, p. 39): per una banda, l'apartat 1 estableix l'oficialitat del castellà com a llengua de l'Estat, alhora que circumscriu el caràcter oficial de la resta de llengües –si més no, d'aquelles que així ho declarin en els seus estatuts– als territoris respectius (Fabeiro, 2013, p. 42-43). Aquest règim de doble oficialitat instaura una territorialitat completa i efectiva per al castellà, el qual gaudeix d'una *política lingüística de normalitat* a la

⁸ Després d'anys de consultes i la publicació d'aquest document, el Govern de Trudeau va promoure, al juny de 2021, el Projecte de llei C-32 a la Cambra dels Comuns, que el va aprovar en primera lectura. El procediment, però, es va suspendre poc després a causa de la convocatòria d'eleccions legislatives efectuada pel mateix primer ministre. L'objectiu de Trudeau era assegurar-se una majoria més folgada al Parlament, cosa que no va aconseguir i que fa que el futur del Projecte de llei C-32 sigui a hores d'ara (desembre de 2021) una incògnita.

qual contribueixen un gran nombre d'instàncies que no tenen un mandat explícit de normalització del castellà, però que assumeixen unes polítiques percebudes socialment com a *normals* i que “tan sols són explicitades en el debat públic quan s'entén que la interferència d'altres llengües dificulta la posició normal del castellà” (Bodoque, 2011, p. 146) o, més aviat, la seva posició hegemònica. En sentit contrari, en limitar de manera estricta la resta de llengües als seus respectius territoris autonòmics, com a compartiments estancs (Zabaltza, 2017, p. 54), se n'opera una desterritorialització (Jiménez-Salcedo, 2019b), ja que se les fragmenta en règims jurídics diferents que es projecten sobre una gran varietat de polítiques lingüístiques.

La situació de desterritorialització és aplicable al basc i al galleg, que han accedit a l'estatus d'oficialitat previst per l'art. 3.2 de la Constitució, però que són al mateix temps llengües disperses entre diferents territoris amb diversos graus de reconeixement. El cas del català és probablement el més complex i estudiat, ja que es troba dividit entre cinc règims jurídics, amb polítiques lingüístiques que van des de les actives –dins dels límits de les competències autonòmiques–, com és el cas de Catalunya, fins a la inexistència de reconeixement, com passa a Múrcia, passant pel cas d'Aragó (Escudero Medina, 2009), on el català està regulat de manera insuficient i sense el recolzament d'una declaració estatutària d'oficialitat, ni tan sols per a les zones de presència històrica. Segons la classificació de nivells de reconeixement de Tasa (2017, p. 74-75), si el primer nivell només es pot atribuir al castellà en virtut de l'art. 3.1 –nivell únic de reconeixement al conjunt de l'Estat–, el català podria tenir fins a quatre nivells diferents segons el seu territori d'implantació: segon nivell a Catalunya, Illes Balears i zones de predomini catalanoparlant del País Valencià; tercer nivell a les zones de predomini castellà del País Valencià; quart nivell a la Franja catalanoparlant d'Aragó, i cinquè nivell als municipis catalanoparlants de Múrcia.

El cas del País Valencià és igualment interessant perquè, tot i que la llengua hi és oficial, les polítiques lingüístiques desenvolupades s'han caracteritzat per allò que Pradilla (2008) anomena la *infraplanificació* dels governs socialistes (1983-1995) i l'ulterior *contraplanificació* dels governs de dretes (Esteve, 2004). La infraplanificació es va concretar en la Llei d'ús i ensenyament del valencià (LUEV), una norma que no s'erigeix com a veritable llei de normalització lingüística (Esteve i Esteve, 2019), al contrari de la resta de normes dels territoris espanyols de llengua catalana, i que no ha tingut desenvolupament reglamentari. A hores d'ara, la LUEV no ha estat capaç d'assegurar el dret dels usuaris a ser atesos en català que hauria de ser inherent a la declaració estatutària d'oficialitat, i això dècades després de l'accés del País Valencià a l'autonomia (Alcaraz, Ochoa i Isabel, 2004, p. 117, 121). Seguint aquesta mateixa tendència, el nou estatut valencià tampoc no ha comportat cap millora significativa, ni en termes de reconeixement de drets lingüístics ni pel que fa a la superació del secessionisme lingüístic (Teodoro, 2008).

Quant a la contraplanificació, Pradilla (2008, p. 76-77) la defineix com “una pràctica institucional en el millor dels casos indolent, quan no clarament hostil” que es presenta, però, sota una “pretesa política de recuperació de la llengua pròpia”, amb una “pàtina de versemblança que atorga a la dignificació del valencià una formulació noble i sovint grandiloqüent”. Les polítiques contraplanificadores haurien consistit principalment en la limitació (administrativa i discursiva) de la rellevància del català com a llengua pública de comunicació, així com del seu coneixement, i en l'afavoriment de processos de desagregació del domini lingüístic com a mapa cognitiu (Montoya Abat, 2009), presentat com a fragmentat –el català i el valencià són, segons el secessionisme lingüístic, llengües diferents– alhora que es proclama una unitat panhispànica pretesament postnacional i global (Del Valle, 2007).

Aquest element constitutiu de la contraplanificació lingüística valenciana ja va ser destacat pel Comitè d'Experts sobre l'aplicació de la Carta Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries (CELROM) a Espanya. En consideració al fet “que els ciutadans valencians amb el diploma universitari en Filologia Catalana s'enfronten a dificultats en els concursos de selecció per a càrrecs docents a València”, el mateix Comitè va prendre nota en el seu quart cicle de seguiment que “[el] govern valencià ha continuat ignorant les sentències judicials pertinents (unes 46 a l'octubre de 2014) que confirmen la posició unànime del món acadèmic sobre el fet que *català* i *valencià* són dos noms que es refereixen a la mateixa llengua” (2016, § 552). La menció sistemàtica de *valencià/català* en l'informe següent cada vegada que es tracta de la llengua pròpia del País Valencià (2019, secció 2.2.3) reflecteix el rebuig del secessionisme lingüístic valencià per part del Consell d'Europa. Més enllà de la dimensió ideològica –i anticientífica– de la tesi secessionista, des d'un punt de vista estrictament jurídic, cal subratllar-ne el caràcter contrari al mateix ordenament jurídic espanyol, ja

que l'art. 7.1b de la CELROM estableix que l'Estat ha de basar la seva política, la seva legislació i la seva pràctica en l'objectiu del "respecte de l'àrea geogràfica de cada llengua [...], actuant de tal manera que les divisions administratives ja existents o noves no siguin un obstacle per al foment d'aquesta llengua regional o minoritària". Cal no oblidar que aquest instrument de dret internacional està ratificat per l'Estat espanyol i, per tant, s'integra en el seu dret intern i en el seu bloc de constitucionalitat.

A la distinció entre les capacitats que atorga l'art. 3.1 i les de l'art. 3.2 s'afegeix la manca de desenvolupament de l'art. 3.3. pel que fa a les "modalitats lingüístiques" que seran "objecte d'especial respecte i protecció", fet especialment greu perquè aquest precepte constitueix, tal com assenyala Arzoz (2009, p. 110), la clàusula d'identitat cultural de l'Estat constitucional, en virtut de la qual s'estableix no només la protecció de les llengües i modalitats com a patrimoni cultural, sinó l'obligació per a l'Estat d'afavorir el multilingüisme institucional, aspecte sobre el qual resta encara molt a fer. Representa un exemple pràctic d'aquesta desídia la gairebé nul·la activitat del Consell i de l'Oficina de les Llengües Oficials en l'Administració General de l'Estat: de fet, el Consell només s'ha reunit sis vegades des de la seva creació el 2007,⁹ mentre que l'Oficina no té cap activitat coneguda. Precisament el Reial decret de creació (Reial decret 905/2007, de 6 de juliol, pel qual es creen el Consell de les Llengües Oficials a l'Administració General de l'Estat i l'Oficina per a les Llengües Oficials) estableix com a objectius de l'Oficina "l'estudi, la promoció, l'assessorament, la planificació i la constatació de l'ús de les llengües oficials tant als serveis centrals com a l'estructura perifèrica de l'Administració general de l'Estat" (art. 8.2), és a dir, funcions actives de peritatge i planificació de les polítiques lingüístiques.

L'existència oficial d'aquestes instàncies semblaria més aviat destinada a justificar una certa activitat administrativa per part de l'Estat de cara als informes de compliment de la CELROM sense remetre a una veritable voluntat política d'introduir canvis reals (Nogueira, 2014, p. 101-102). En el seu quart informe sobre l'aplicació de la CELROM a Espanya, el Comitè d'Experts remarcava, precisament sobre aquesta qüestió, que "[l]a creació del Consell de les Llengües Oficials en l'Administració general de l'Estat era un pas encoratjador cap a facilitar la coordinació entre els ministeris de l'Estat i de les comunitats autònomes, però en realitat la freqüència de les reunions [...] ha estat molt baixa" (Consell d'Europa, 2016, recomanació D, p. 111). Preocupats per la prestació de serveis bilingües per part de l'Administració perifèrica de l'Estat a les comunitats autònomes amb llengua pròpia, el Comitè constata en el seu anterior informe que "no sembla haver-hi una política global ni un enfocament estratègic amb vista a analitzar la situació actual en el seu conjunt i a preveure la disponibilitat més sistemàtica de documents o d'un nombre suficient d'agents amb un coneixement adient". L'informe cominava les autoritats espanyoles –en va, com s'ha demostrat després– "a fornir de recursos suficients al Consell de les Llengües Oficials de l'Administració General de l'Estat perquè pugui portar a terme aquesta missió" (Consell d'Europa, 2012, § 285),¹⁰ una missió que consistiria a assegurar la integritat funcional dels nínxols territorials –encara no aconseguida– per al català, l'èuscar i el gallec, així com la plenitud institucional d'aquestes llengües en l'àmbit de la prestació de serveis públics.

Aquest sistema jeràrquic favorable al castellà limita considerablement la capacitat de les comunitats autònomes per desenvolupar la plenitud institucional de les llengües pròpies. N'és un bon exemple la interpretació que fa el Tribunal Constitucional (TC) precisament del concepte de *llengua pròpia* a la sentència STC 31/2010 sobre l'Estatut català de 2006. Cal no oblidar que el legislador estatutari indica que el català és la "llengua pròpia de Catalunya" (art. 6.1) i que "és llengua oficial de Catalunya" (art. 6.2), i afegeix, al mateix apartat, que "[t]ambé ho és el castellà, que és la llengua oficial de l'Estat espanyol". Per a l'interpretat constitucional, la declaració de llengua pròpia i l'oficialitat lingüística són indistriables, és a dir, que la llengua és pròpia perquè és la llengua històrica del territori i, per tant, és l'única que pot ser declarada com a oficial (FJ 14). D'aquesta manera, es buida el concepte de *llengua pròpia* d'una possible facultat jerarquitzadora favorable localment al català, es restringeix la capacitat normativa de les comunitats autònomes en matèria de normalització, reconeguda pel mateix TC,¹¹ i s'introdueix un criteri interpretatiu pretesament igualitari entre les llengües d'Espanya (Pons,

9 La darrera reunió va tenir lloc el 29 de desembre del 2020 (Ministerio de Política Territorial y Función Pública, s.d.).

10 El Comitè fa servir exactament les mateixes paraules en referir-se a la situació de les sis comunitats autònomes analitzades (vegeu igualment § 394, 559, 670, 828 i 984).

11 STC 74/1989, de 24 d'abril, i STC337/1994, de 23 de desembre.

2011, p. 126-127), en virtut del qual el legislador estatutari no pot introduir elements de distorsió de l'equilibri "ideal" entre oficialitats lingüístiques suposadament establert per l'art. 3 de la Constitució.

D'aquesta manera el TC estaria posant límits a una interpretació doctrinal possibilista de l'art. 3.2, en el sentit que la remissió estatutària i el seu desenvolupament normatiu –principalment per mitjà de les lleis de normalització corresponents– podrien permetre modular la declaració d'oficialitat en benefici de les llengües pròpies per compensar la seva situació de minorització, tal com va assenyalar en el seu moment una part de la doctrina (Milian, 1983, p. 241; Segura, 1984, p. 240-241). La igualtat *radical* (Ridao, 2014, p. 75) de les llengües espanyoles, preconitzada per la sentència del 2010, estaria fent abstracció del context social i demogràfic de les llengües pròpies, context que no és ni de bon tros favorable a aquestes darreres, i, des d'un punt de vista jurídic, deixaria sense contingut la llibertat d'opció lingüística, ja que aquesta deriva directament de la política de normalització, com indica Nogueira (2014, p. 86). D'altra banda, la pretesa igualtat de les llengües espanyoles constitueix en realitat una fal·làcia, ja que el castellà ostenta el paper d'única llengua de l'Estat, d'única llengua oficial de les comunitats monolingües i, a més a més, se li reserva la condició d'igualtat dins de les comunitats amb llengua pròpia, amb la qual cosa esdevé l'única "llengua oficial necessària, tot reservant a les altres un lloc secundari o subordinat" (Pons, 2011, p. 134).

L'asimetria d'oficialitats entre les llengües d'Espanya comporta la limitació de la capacitat de les comunitats autònomes per regular els àmbits funcionals de les llengües i generar entorns de plenitud institucional. Una matèria litigiosa en aquest sentit ha estat l'educativa, principalment pel que fa a la regulació de l'ús vehicular del català a Catalunya (Corretja, 2016; Pradilla, 2016; Jiménez-Salcedo, 2019a). L'activisme judicial desencadenat arran de l'esmentada STC 31/2010 està alterant el model de conjunció lingüística de l'escola catalana, tot i que aquest model havia estat avalat per la jurisprudència del TC, principalment per mitjà de la STC 337/1994, de 23 de desembre, sentència de referència en matèria de drets lingüístics de naturalesa constitucional en l'àmbit educatiu. De fet, la recent jurisprudència contenciosa administrativa del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, que ha establert un mínim del 25% d'ensenyament en llengua castellana (Ridao, 2021, p. 23), de manera arbitrària i sense basar-se en criteris pedagògics o didàctics (Flors-Mas i Manterola, 2021, p. 33), no es correspon ni amb l'estat de normalització del català ni amb el grau de coneixement social del castellà, i representa un nou vector d'aprofundiment del bilingüisme de sentit únic.

En aquest context de limitació de la capacitat de regulació de les llengües per part de les comunitats autònomes, cal subratllar igualment el caràcter jurídicament monolingüe de l'Estat espanyol, basat en l'esmentat art. 3.1 de la Constitució, el qual designa el castellà com a llengua exclusiva de l'Estat (Ridao, 2014, p. 74). La dimensió jurídica ve acompanyada d'una política lingüística implícita favorable al castellà per part de les institucions estatals espanyoles i d'una plèthora d'instàncies de tot tipus, la finalitat de les quals és fer que la presència del castellà a les polítiques públiques –també des d'un punt de vista social– sigui percebuda com a *normal* (Bodoque, 2009: 15). Donen fe d'aquesta política indicadors tan variats com l'omnipresència del castellà a les Corts (inclús al Senat, tot i ser una cambra amb membres designats pels parlaments autonòmics), l'absència de les llengües diferents del castellà de les emissions de RTVE a nivell estatal o l'escassa presència –quasi testimonial– d'aquestes mateixes llengües en àmbits d'informació de l'Estat (pàgines web del Govern d'Espanya) o com a llengües d'ús de les empreses públiques (Renfe, Correos, AENA...), entre molts altres aspectes.

Àmbits de planificació lingüística com el de la justícia es troben condicionats per un sistema de distribució competencial gens adaptat a la gestió suposadament descentralitzada d'un estat com l'espanyol. Aquest sistema curtcircuita la missió de reparació lingüística dels sis nínxols territorials de la perifèria, tal com es dibuixa als estatuts d'autonomia i a la respectiva legislació sectorial. Així, la mateixa Constitució ja estableix la competència exclusiva de l'Estat en matèria d'Administració de justícia (arts. 117 i següents, arts. 149.1.5, art. 152) (Colom, 2002, p. 20). La regulació dels usos lingüístics als tribunals per part de l'art. 231 de la Llei orgànica del poder judicial (LOPJ) estableix també una jerarquia de les llengües, ja que fixa el castellà com a llengua per defecte dels operadors judicials de l'Estat (jutges, magistrats, secretaris i funcionaris) (art. 231.1), sens perjudici que es puguin fer servir d'altres llengües oficials, amb dues importants restriccions: la llengua ha de ser oficial al territori on tinguin lloc les actuacions judicials i cap de les parts s'hi pot oposar al·legant indefensió (art. 231.2). El criteri de territorialitat –la llengua oficial diferent del castellà només es podrà emprar

si és oficial al territori on tenen lloc les actuacions— també s'aplica a les manifestacions orals i escrites de parts, representants, testimonis i perits (art. 231.3), que poden ser traduïdes a instància de part (art. 231.4).

Els preceptes de la LOPJ han afavorit el paper del castellà com a llengua per defecte de la justícia, malgrat el mandat de reconeixement del pluralisme lingüístic contingut en l'esmentat art. 3.3 de la Constitució i en la CELROM, la qual obliga a prendre mesures concretes en l'Administració de justícia (Nogueira, 2014, p. 88). De fet, el Comitè d'Experts del Consell d'Europa va identificar ràpidament l'art. 231 de la LOPJ com un dels principals problemes per a l'aplicació de la CELROM a Espanya i ha criticat la seva existència sistemàticament en tots els informes. Al darrer, publicat el 2019, es podia llegir el següent al paràgraf 11:

Malgrat aquesta recomanació, aprovada a cada període de seguiment des del primer cicle, i les recents modificacions de la legislació, no hi ha hagut evolució sobre aquest tema. L'article 231 [de la LOPJ] [...] segueix sent un obstacle a l'aplicació de l'article 9 de la Carta. [...] Tot i que l'ús de les llengües cooficials no estigui en principi prohibit, s'exigeix una traducció, la qual cosa allarga els procediments. Aquesta situació obstaculitza l'aplicació pràctica de les llengües cooficials dins del sistema judicial.

S'hi sumen d'altres aspectes, com ara la ja esmentada competència exclusiva de l'Estat en matèria judicial establerta per la Constitució, la no obligació per part dels operadors judicials de l'Estat de coneixement de llengües oficials diferents del castellà, considerada només com un mèrit¹² —malgrat l'exigència de coneixement del català per part de jutges i magistrats establerta per l'Estatut català, declarada constitucional per la STC 2010—, la no obligació de respondre als usuaris en qualsevol llengua diferent del castellà, així com l'existència d'una cultura jurídica espanyola amb el castellà com a llengua fonamental de les normes, la formació, la doctrina i la jurisprudència (Nogueira, 2014, p. 114). Aquesta cultura estatal de monolingüisme institucionalitzat ha obert una escletxa en les estructures de protecció dels sis nínxols territorials de la perifèria espanyola, principalment a Catalunya, on perjudica els esforços de la Generalitat per normalitzar el català en l'àmbit administratiu des de la dècada de 1980. Aquesta circumstància no ha passat desapercebuda als emissaris del Consell d'Europa:

Segons el Govern català, les autoritats judicials de l'Estat segueixen reclutant agents a tots els nivells de l'Administració de justícia que no tenen competència en català. Als òrgans administratius de la comunitat autònoma, el 96% dels empleats que estan en contacte directe amb el públic tenen les competències necessàries en català. Tanmateix, segons els representants dels parlants, l'ús del català per part de les autoritats administratives de l'Estat roman escàs (2019, secció 2.2.2., § 43).

Això es pot aplicar encara més als cossos i forces de seguretat de l'Estat i a l'exèrcit (Tasa, 2017, p. 71) les atribucions dels quals deriven dels arts. 149.1.29 i 149.1.4 de la Constitució i on la presència dominant del castellà és quasi absoluta, fins i tot a les comunitats autònomes amb llengua cooficial. Mentre que els Mossos d'Esquadra i l'Ertzaintza miren de servir els ciutadans catalans i bascos en la llengua pròpia, les forces de seguretat de l'Estat han estat assenyalades regularment als sis nínxols territorials de la perifèria espanyola, començant pel cas particular de Navarra, on s'ha remarcat d'antuvi que “la Policia [...] presta serveis únicament en castellà” a la zona lingüística mixta (Consell d'Europa, 2008, § 409), la qual cosa conculca els drets de la ciutadania a rebre atenció en èuscar, tal com garanteix l'art. 17 de la Llei foral 18/1986, de 15 de desembre de l'èuscar.¹³ També s'han assenyalat les dificultats de la Guàrdia Civil i de la Policia Nacional per donar servei als ciutadans en la llengua pròpia a Euskadi (Consell d'Europa, 2008, § 595; 2019, § 10), a Catalunya (Consell d'Europa, 2019, § 44), al País Valencià (2008, § 925; 2012, § 821-822) i a les Illes Balears (2008,

12 Pel que fa a la LOPJ, es poden esmentar concretament els arts. 431 (mèrit lingüístic —que no obligació— per a la provisió temporal de places de jutges) i 483 (caràcter optatiu i no eliminatori de les proves de coneixements lingüístics del personal funcionari al servei de l'Administració de justícia). El fet que el requisit lingüístic no estigui més clarament regulat a la LOPJ el deixa a càrrec del que es pugui determinar en la convocatòria específica de places, amb tots els litigis que se'n poden derivar. Tot i que la jurisprudència constitucional ha establert la plena legalitat del requisit lingüístic dels empleats públics (STC 49/1991, de 28 de febrer), Nogueira (2014, p. 111) remarca que la jurisprudència del Tribunal Suprem ha expressat certa resistència a enllaçar el dret dels usuaris a fer servir la llengua oficial de la seva elecció amb l'obligació de disponibilitat per part de l'Administració, que hauria d'habilitar els procediments per fer efectius els drets lingüístics dels usuaris, sobretot en l'àmbit judicial. Alcaraz, Ochoa i Isabel (2004, p. 124) han subratllat el caràcter restrictiu de la jurisprudència del Tribunal Suprem pel que fa a la imposició d'un requisit lingüístic a jutges i magistrats, en clara contradicció doctrinal amb la CELROM.

13 El mateix precepte s'aplica igualment a la zona no bascofona segons l'art. 18 del mateix instrument.

§ 757; 2012, § 663), on es constata el “tractament inadequat dels ciutadans quan es parla català a les forces de seguretat espanyoles” (2016, § 459, vegeu també § 467).

Aquest estat de coses genera un àmbit administratiu castellanitzat que impel·leix l'usuari –però també l'operador administratiu– a fer servir el castellà (Colom, 2002, p. 34-35), llengua que s'acaba percehent com la *normal* del sistema, mentre es deixa la resta de llengües fora d'aquests àmbits. Així, els preceptes lingüístics de la legislació estatal i la seva aplicació pràctica acaben naturalitzant una situació de bilingüisme de sentit únic que es podria començar a resoldre amb un règim jurídic més flexible i possibilista envers les llengües espanyoles diferents del castellà. A més a més, aquestes esclertes dins de la política lingüística de les diferents comunitats autònomes, d'abast uniformitzador, contribueixen a esmicolar el nivell de plenitud institucional dels parlants de llengües minoritàries en un nombre substancial d'àmbits d'ús, i tenen com a conseqüència la reducció de la capacitat del seu “sistema interorganitzatiu” (Breton, 1985b, p. 6) per atreure nous efectius susceptibles de seguir el principi de reciprocitat territorial (Van Parijs, 2011), central per a la idea de nínxol territorial.

4 Discussió: ¿reivindicació de drets lingüístics o supremacisme?

Al desembre del 2017 la plataforma “Hablamos español” va promoure una iniciativa legislativa popular per anul·lar el sistema de conjunció lingüística de Catalunya i imposar el castellà com a llengua d'instrucció. El primer dia de recollida de signatures a la cèntrica Puerta del Sol de Madrid se'n van aconseguir 30.000 (Més de 30.000 madrilenys, 2017). El fantasma de la desaparició del castellà –a Catalunya, però també a la resta de territoris amb llengua pròpia– s'ha utilitzat durant els últims anys per alimentar una visió conflictiva de la cohabitació entre llengües, com si la cessió de terreny per part del castellà a les altres llengües espanyoles, necessària en termes de reparació històrica i de compensació sociolingüística, fos senzillament impensable. La preeminència del castellà seria natural i consubstancial a l'espanyolitat i qualsevol modificació d'aquest ordre de coses remetria a un “supremacisme” nacionalista –principalment català i basc– l'única finalitat del qual és subvertir l'harmònica distribució de llengües del règim del 78, amb el castellà com a “llengua comuna” de tots els espanyols. Una concepció que difícilment aconsegueix amagar el seu propi supremacisme, castellà en aquest cas.

En realitat, el problema lingüístic a Espanya no és que no es respectin els drets dels castellanoparlants a Catalunya i a les altres comunitats autònomes bilingües, sinó més aviat que els castellanoparlants són els únics que es poden prevaler d'un dret individual constitucionalitzat, el qual es rebutja als membres de les altres tres grans comunitats lingüístiques – però també als de les comunitats més petites, com ara la de l'asturleonès, l'aragonès o l'aranès– que també han contribuït a bastir Espanya i que, per aquesta raó, disposen, en principi, de la mateixa legitimitat històrica. Les reaccions airades contra les polítiques de normalització del català, de l'èuscar i del gallec, habituals des dels anys 1980, es presenten com una legítima defensa enfront de l'atac “nacionalista” il·liberal a la “convivència” entre els grups lingüístics, quan es tracta de fet de l'asserció d'un dret individual que, exactament com el bilingüisme col·lectiu al qual dona lloc, és també “de sentit únic”. Per tant, es tracta menys d'un *dret* que d'un *privilegi* institucionalitzat que descansa alhora sobre relacions de poder històricament desiguals, amb el corollari del rebuig de la reciprocitat territorial. Aquesta és, si més no, la conclusió a la qual va arribar May després d'analitzar els obstacles a la promoció del francès al Quebec i del català a Catalunya (2012, p. 269):

Com en el cas del Quebec, els qui s'oposen sense repòs a la concessió de drets per promoure les llengües de les minories nacionals formulen el propi rebuig en termes de drets individuals: en la majoria dels casos, el dret dels parlants de la majoria lingüística ([castellana] en aquest cas) a romandre monolingües. [...] De manera similar, la crítica al potencial “il·liberalisme” hauria d'aplicar-se igualment a les polítiques de la llengua majoritària, i no només a les minoritàries. Després de tot, si els parlants[de castellà] poden veure el reconeixement formal de la seva llengua, dins del seu propi territori històric, com un dret inalienable (sense que això pugui ser considerat com a il·liberal), ¿per què no podrien fer-ho també els catalans?

Tanmateix, com ja hem indicat més amunt, la reciprocitat territorial de les comunitats lingüístiques té una funció pacificadora dels conflictes fins al punt de generar les condicions d'una “justícia lingüística” a escala estatal (Van Parijs, 2011) i dona tot el seu sentit a la idea mateixa dels nínxols territorials (Laponce, 1984). A

Espanya, però també a d'altres indrets, la reciprocitat territorial té per funció no només reflectir les diverses legitimitats lingüístiques històriques juxtaposades, sinó que també és la condició mateixa de la justícia lingüística perquè permet el desenvolupament d'un procés de reparació històrica la finalitat del qual és revertir els efectes de dècades, des del segle XIX, de polítiques més o menys sostingudes d'assimilació lingüística (Fernández, 2008).¹⁴

Certament, la idea de “justícia lingüística” ha estat desenvolupada mitjançant representacions diferents en les darreres dècades, principalment pels prismes dels principis de territorialitat i de personalitat, i ha estat objecte d'un debat teòric en el qual diversos autors han efectuat aproximacions crítiques diverses respecte a diferents contextos estatals (Laponce, 1984; Kymlicka, 1995, 2001; Kymlicka et Patten, 2003; Parent, 2011; McGarry i O'Leary, 2012; Basta et al., 2015; Malloy i Palermo, 2015; Malloy i Salat, 2020). Especialment la concepció territorial de Van Parijs va donar lloc a un important debat entre ell, De Schutter i d'altres comentaristes de la política lingüística, sobretot a Bèlgica i en relació amb el conflicte lingüístic a Brussel·les (De Schutter, 2008, 2011; Van Parijs et al., 2011; De Schutter i Robichaud, 2016), de la qual hom té tendència automàticament a extrapolar les característiques de mixicitat lingüística de la seva configuració urbana i a relativitzar a ultrança tot agrupament geogràfic de parlants. Entenem en general que la solució territorial no és l'única forma de garantir la justícia lingüística i que existeixen d'altres fórmules derivades, ja sigui del principi de personalitat o d'una combinació d'ambdós, per aconseguir aquest objectiu. A l'Estat espanyol, però, el principi de personalitat serveix per garantir, sobre el conjunt del territori estatal, l'hegemonia d'un grup lingüístic particular que gaudeix d'un respecte més gran de la seva dignitat que qualsevol altre gràcies a l'*statu quo* normatiu, tant a nivell *formalment* institucional com a nivell institucional social *informal*,¹⁵ mentre s'obliga alhora als grups minoritaris a portar el pes del bilingüisme de sentit únic.

La concessió d'un dret lingüístic del qual només serien dipositaris els membres del grup dominant castellà, per mitjà d'un principi de personalitat vàlid sobre el conjunt del territori, és problemàtic per moltes raons. En primer lloc, perquè buida del seu sentit el principi d'igualtat entre els ciutadans, clau en el text constitucional (principalment els arts. 9 i 23), i també el d'autonomia de les regions i nacionalitats (art. 2). Per aquest mateix fet, aquest dret exclusiu neutralitza no només el radi d'acció dels nínxols territorials creat per l'ordre constitucional i el seu principi de reciprocitat territorial subjacent –necessari per a una convivència fundada en la justícia reparadora– sinó que trenca, a més a més, la força d'atracció de les institucions que permeten als ciutadans d'aquestes regions perifèriques viure plenament en les seves llengües pròpies, en tots els seus àmbits d'ús. De manera més important, permet als castellanoparlants treure profit de la normalitat il·legítima imposada pel franquisme i beneficiar-se del seu balanç lingüístic, la qual cosa equival a legitimar retroactivament la seva política d'eliminació de les llengües minoritàries. Tot comptat, el “dret” dels parlants de la llengua dominant de romandre monolingües al conjunt del territori “nacional” reflecteix, per reprendre els termes de Coakley, la “convicció implícita, però profundament ancorada, segons la qual la cultura dominant és l'única apropiada per a l'Estat” (2007, p. 180).

Des de l'arribada de la democràcia a Espanya, el castellà s'ha presentat com a *lingua franca* per defecte i idioma neutral de funcionament de l'Estat, no marcat ètnicament, que disposa d'un caràcter suposadament transversal, fins i tot “universal” a la francesa (Lafont, 1968), i que representa l'únic idioma realment adient per a l'exercici d'un règim de ciutadania “espanyol”. Però, ¿és realment així? Efectivament, la confusió semàntica entre l'espanyolitat i la llengua i cultura castellanès no és nova i és fàcil situar-la a la unió dels reis catòlics al segle XV. Va deixar una empremta allà on els Habsburgs i els Borbons d'Espanya van fer servir el seu dret diví

14 La idea de reciprocitat territorial –com també els impediments al seu total desenvolupament– era coneguda pels polítics balears en el moment de la redacció de la Llei de normalització lingüística i troba ressò en l'exposició de motius: “La llengua catalana i la llengua castellana són totes dues llengües oficials de la comunitat autònoma, amb el mateix rang, si bé de naturalesa diferent: l'oficialitat de la llengua catalana es basa en un estatut de territorialitat, amb el propòsit de mantenir la primacia de cada llengua en el seu territori històric. L'oficialitat del castellà, establerta per la Constitució a tot l'Estat, es basa en un estatut personal, a fi d'emparar els drets lingüístics dels ciutadans, encara que la seva llengua no sigui la pròpia del territori.”

15 A Espanya, com a d'altres indrets, el grup nacional dominant pot recolzar-se instrumentalment en un conjunt d'institucions formals i informals per tal d'imposar la seva llengua en els diferents àmbits d'ús i restringir el grau de plenitud institucional de les minories lingüístiques establertes històricament en el territori “nacional”. Aquesta coacció institucional sobre els comportaments lingüístics comporta regles polítiques i disposicions jurídiques, però també normes no escrites, pràctiques socials i codis de conducta informals que permeten preservar un *statu quo* favorable a la difusió de la llengua dominant. Per a una anàlisi de la coacció exercida per les institucions alemanyes sobre la plenitud institucional de la minoria sòrab, vegeu Carbonneau (2017).

de conquesta, principalment al Nou Món, on el glotònim *castellà* sobta avui en dia molts “hispanoparlants” que creuen parlar “espanyol”. Tot i que la Constitució parla clarament de llengua castellana, l'amalgama entre *espanyol* i *castellà* és comú a Espanya, incloent-hi als principals partits polítics que, per afegir-hi encara més confusió, distingeixen sovint als seus programes electorals entre “la llengua espanyola” i “les llengües espanyoles” (Carbonneau, 2020). Aquesta confusió semàntica deriva d'una altra de molt més profundament ancorada i comuna a d'altres estats contemporanis, la que existeix entre l'*Estat* i la *nació majoritària*: “les dues categories tendeixen a ser coextensives i les seves posicions i prioritats ideològiques respectives sobre la qüestió de les minories nacionals poden ser difícils de deslligar” (Coakley, 2007, p. 159).

I és aquí on la idea de supremacisme lingüístic pren tot el seu sentit. Els mitjans de comunicació, els polítics i els ciutadans castellanoparlants que s'indignen davant de l'acció de normalització dels sis nínxols territorials de la perifèria espanyola segons un principi de reciprocitat territorial (esperable a un país al qual li agrada presentar-se com a “federal”) demostren una duplicitat impressionant quan denuncien les esmentades accions com a formes de “supremacisme”, quan en realitat és el que ells mateixos volen imposar, però a una escala més gran. No estarien exigint la seva part de les postres, sinó el pastís lingüístic sencer. De la mateixa manera que la Marina de l'Imperi britànic va reivindicar, en una altra època, la seva supremacia sobre els mars, mentre tolerava vaixells amb pavellons d'altres països en “les seves” aigües, es reclama en aquest cas la supremacia del castellà sobre el conjunt del territori espanyol, en la forma d'un “dret” basat en una simbiosi identitària. ¿Com no interpretar, llavors, aquesta imposició, en la base del bilingüisme de sentit únic, i que és el tema de la present secció monogràfica, com l'expressió d'un privilegi ètnic, en el sentit que dona Smith (1999) al concepte de comunitat ètnica, és a dir, una població humana amb característiques socioculturals comunes sobre les quals es basteixen mites al voltant d'una ascendència comuna i un passat gloriós?

Els defensors d'una Espanya primordialment castellana, que hi ha tant en la societat espanyola en el seu conjunt com en certs mitjans de comunicació i partits polítics, condemnen sovint Catalunya i d'altres autonomies amb llengües cooficials per falta de solidaritat quan aquestes autonomies demanen una repartició més justa del finançament segons el PIB real de cada comunitat. Els qui critiquen s'haurien de demanar quant costa realment un bilingüisme de sentit únic finançat per tothom, també pels parlants de les llengües espanyoles diferents del castellà, els quals acaben pagant la seva castellanització per mitjà dels impostos enviats a Madrid, desproporcionats en comparació amb sistemes federals com el canadenc o l'alemany. Ja ho indicava Van Parijs fa gairebé vint anys quan al·ludia a aquest doble estàndard, que ha esdevingut un lloc comú a Espanya, i preconitzava una repartició dels costos del bilingüisme de sentit únic, en virtut de la qual els castellanoparlants haurien de contribuir econòmicament a compensar el greuge que significa haver d'aprendre la llengua majoritària en termes de salaris de professors, costos de materials didàctics i inversió de temps i esforç. Van Parijs conclouia que les discussions sobre el deute real dels castellanoparlants envers els catalanoparlants “poden durar eternament, però no és necessari esperar que [el català] desaparegui perquè els castellans comencin a preparar els diners que deuen als catalans, [...] a menys que els resulti més còmode [...] substituir les transferències de diners per la tolerància” (2003, p. 167). En comptes de recolzar-se en un privilegi ètnic i de somiar amb una “Gran Castella”, l'Estat i la societat espanyols haurien, al contrari, de comprometre's amb la normalització completa de les altres llengües espanyoles, tant les oficials com les que aspiren a l'oficialitat, i mirar d'aconseguir una major equitat lingüística d'acord amb un paradigma de valorització de la diversitat lingüística.

5 Presentació de la secció monogràfica “El bilingüisme de sentit únic a l'Estat espanyol”

Aquesta secció monogràfica recull les contribucions de deu especialistes en l'anàlisi de les polítiques lingüístiques a l'Estat espanyol. El fil conductor dels seus estudis és precisament l'aplicació del concepte de bilingüisme de sentit únic proposat per Jean Laponce a diferents àmbits i estudis de cas. Els tres primers articles analitzen, des de diferents punts de vista, les conseqüències jurídiques, socioantropològiques i polítiques de l'asimetria lingüística consagrada constitucionalment. L'article de Vicenta Tasa Fuster (Universitat de València) analitza la dimensió ideològica de la jurisprudència en matèria lingüística del TC, que ha tendit a reforçar l'oficialitat del castellà presentant-lo com la “llengua comuna” alhora que ha devaluat l'oficialitat expressada als estatuts d'autonomia. La jurisprudència constitucional hauria en aquest cas, segons l'autora, establert una distribució desigual de les llengües en contra de les previsions del mateix poder constituent,

el qual expressava una relació molt més equilibrada en el text constitucional, com ho sembla demostrar la lectura completa de l'article 3 –no només del 3.1– juntament amb la resta de preceptes que fan referència a la diversitat lingüística espanyola com un patrimoni col·lectiu que cal protegir i promoure activament.

L'article de Carlos Suari Rodrigue (Universitat Rovira i Virgili) i Xosé Antón González Riaño (Universidá d'Uviu i Academia de la Llingua Asturiana) presenta el cas de l'asturià com a llengua que ha estat objecte d'un ampli procés de revitalització que no ha aconseguit, però, que sigui declarada llengua oficial en els termes de l'article 3.2 de la Constitució i que assoleixi un marc de protecció jurídica adient. Basant-se en una anàlisi de tipus documental, els autors efectuen una síntesi dels frens ideològics que estan impeding l'oficialitat de l'asturià. Un cas similar és el de l'aragonès i el català a Aragó, que José Ignacio López Susín (Direcció General de Política Lingüística del Govern d'Aragó) analitza al seu article a partir de la hipòtesi de l'existència d'un *tertium genus* o situació de *quasioficialitat* per a aquelles llengües pròpies no declarades oficials estatutàriament. Basant-se en l'anàlisi d'un corpus legislatiu i jurisprudencial, principalment de l'àmbit aragonès, l'autor enuncia, per als parlants d'aquestes llengües, la presència d'una situació de doble discriminació, respecte del castellà com la resta de llengües de l'Estat, però també respecte de les llengües que sí han aconseguit ser declarades oficials.

Els altres tres articles, situats en paradigmes relacionats amb l'anàlisi del discurs i la sociolingüística, estudien les representacions del bilingüisme de sentit únic a partir de corpus diversos, com ara la premsa, les xarxes socials i els debats en línia. Carmen Marimón Llorca (Universitat d'Alacant) analitza la presència del concepte de "conflicte lingüístic" a la premsa espanyola entre 1976 i 2012, utilitzada com a font d'un corpus de textos metalingüístics –les columnes sobre llengua– propagadors d'una ideologia conflictiva del castellà com a llengua mitificada dins del paradigma del nacionalisme lingüístic espanyol, però alhora amenaçada per les altres llengües de l'Estat.

Representacions sociolingüístiques semblants, en termes de supremacisme castellà i de nacionalisme lingüístic, són les que estudia Chrystelle Burban (Université Paul Valéry-Montpellier 3) a partir del discurs d'usuaris de les xarxes socials que s'oposen al model de conjunció lingüística a Catalunya i que estan vinculats a associacions de defensa del castellà. És el cas també del text de Karolin Breda (Europa-Universität Viadrina Frankfurt Oder) i Philipp Krämer (Freie Universität Berlin), que analitza els discursos de rebuig a la normalització de l'euscar a partir d'un corpus de debats en línia al voltant de l'aprovació d'una normativa d'ús de la llengua pròpia a les administracions locals i del paper d'aquesta llengua en l'educació a Euskadi durant la pandèmia de COVID-19, estudi del qual resulta una visió de la política lingüística com la imposició d'una llengua suposadament irrellevant sobre la llengua nacional indiscutible –el castellà– com a part essencial del programa polític del que es considera com a "elits nacionalistes".

En conclusió, els set articles d'aquest monogràfic representen una contribució a la reflexió sobre l'estat actual de la distribució de llengües a l'Estat espanyol, des de punts de vista i a partir de paradigmes diversos, com ara el dret, l'antropologia, la sociolingüística i la ciència política, i a partir d'una varietat de corpus d'estudi (legislació, jurisprudència, premsa, xarxes socials...). La síntesi dels treballs que presentem aquí sembla ser la mateixa i justifica al nostre parer el títol que hem triat: la presència persistent d'un *bilingüisme de sentit únic* a Espanya que ha estat establert per l'evolució jurisprudencial i els diferents conflictes polítics i legislatius entre l'Estat i les autonomies, però que també s'ha disseminat socialment per mitjà de representacions d'una ideologia supremacista del castellà com a llengua per defecte, llengua comuna i, potser en un futur no gaire llunyà, llengua única de l'Estat.

Bibliografia

- Alcaraz, Manuel, Ochoa, Josep, i Isabel, Ferran. (2004). La Llei d'ús i d'ensenyament del valencià, en via morta. *Revista de Llengua i Dret*, 41, 105-139.
- Arzoz, Xabier. (2009). Lenguas y modalidades lingüísticas en la Constitución española: ¿dos regímenes jurídicos diferenciados? Dins Antoni Milian Massana (Ed.), *El plurilingüisme a la Constitució espanyola* (pp. 61-122). Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms.
- Basta, Karlo, McGarry, John i Simeon, Richard. (Eds.) (2015). *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Beauregard, Étienne-Alexandre. (2017, juny 6). La politique de canadianisation du Parti libéral. *L'aut'Journal*. Recuperat de <https://lautjournal.info/20170606/la-politique-de-canadianisation-du-parti-liberal>
- Boder, Willy. (1999, abril 15). Le bilinguisme à sens unique. *Le Temps*. Recuperat de <https://www.letemps.ch/suisse/bilinguisme-sens-unique>
- Bodoque, Anselm. (2009). *La política lingüística dels governs valencians (1983-2008). Un estudi de polítiques públiques*. València: Universitat de València.
- Bodoque, Anselm. (2011). El model valencià de política lingüística. *Revista de Llengua i Dret*, 56, 143-171.
- Breton, Raymond. (1964). Institutional Completeness of Ethnic Communities and the Personal Relations of Immigrants. *American Journal of Sociology*, 70(2), 193-205.
- Breton, Raymond. (1983). La communauté ethnique, communauté politique. *Sociologie et sociétés*, 15(2), 23-38.
- Breton, Raymond. (1985a). L'intégration des francophones hors Québec dans des communautés de langue française. *Revue de l'Université d'Ottawa*, 55(2), 77-90.
- Breton, Raymond. (1985b). Les institutions et les réseaux d'organisations des communautés ethnoculturelles. Dans *État de la recherche sur les communautés francophones hors Québec. Acte du premier colloque national des chercheurs* (p. 4-19). Ottawa: Fédération des francophones hors Québec.
- Buzzetti, Hélène. (2011, juny 9). Bilinguisme à sens unique au NPD. *Le Devoir*: Recuperat de <https://www.ledevoir.com/politique/canada/325107/bilinguisme-a-sens-unique-au-npd>
- Cabal Guarro, Miquel. (2013). El rus com a *lingua franca* als estats postsoviètics. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, (23), 343-373.
- Calhoun, Craig. (2007). *Nations Matter: Culture, History, and the Cosmopolitan Dream*. Londres: Routledge.
- Carbonneau, Jean-Rémi. (2016). Die konvergierende Entwicklung von Staat und ethnolinguistischer Mehrheit in Frankreich, Deutschland, Kanada und Spanien. *L'etopis*, 63(1), 97-117.
- Carbonneau, Jean-Rémi. (2017). La complétude institutionnelle des Sorabes de Lusace depuis l'unification des États allemands. *Politique et Sociétés*, 36(3), 15-45.
- Carbonneau, Jean-Rémi. (2020). La normalisation du catalan vue par les partis pan-espagnols. *Revue internationale de politique comparée*, 27(4), 7-45.
- Coakley, John. (2007). Les majorités nationales dans les nouveaux États: relever le défi de la diversité. Dins A.-G. Gagnon, A. Lecours i G. Nootens (Eds.), *Les nationalismes majoritaires contemporains: identité, mémoire, pouvoir* (pp. 157-189). Mont-real: Québec Amérique.
- Colom i Pastor, Bartomeu. (2002). La llengua catalana en l'administració de justícia de les Illes Balears. *Revista de Llengua i Dret*, 38, 19-46.

- Consell d'Europa. (2008, desembre 11). *Aplicacion de la Charte en Espagne. 2e cycle de suivi*. ECRML (2008) 5. Estrasburg: Conseil d'Europa.
- Consell d'Europa. (2012, octubre 24). *Application de la Charte en Espagne. 3e cycle de suivi*. ECRML (2012) 5. Estrasburg: Consell d'Europa.
- Consell d'Europa. (2019, agost 29). *Cinquième rapport du Comité d'experts concernant l'Espagne*. CM(2019)125. Recuperat de https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=090000168096fa00#_ftn1
- Consell d'Europa. (2016, gener 20). *Aplicació de la Carta per part d'Espanya. 4t cicle de seguiment* (DGPL valenciana, traducció). ECRML (2016) 1. Estrasburg : Consell d'Europa.
- Conversi, Daniele. (2006). Mapping the field: theories of nationalism and the ethnosymbolic approach. Dins Athena S. Leoussi i Steven Grosby (Eds.), *Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations* (pp. 15-30). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Corretja Torrens, Mercè. (2016). L'impacte de la revisió judicial i de la LOMCE en el model lingüístic de l'escola catalana: estat de la qüestió, *Revista de Llengua i Dret*, 65, 76-89.
- Del Valle, José. (2007). La lengua, patria común: la Hispanofonía y el nacionalismo panhispánico. Dins José Del Valle (Ed.), *La lengua, ¿patria común? Ideas e ideologías del español* (pp. 31-56). Frankfurt am Main: Vervuert Verlagsgesellschaft.
- De Schutter, Helder. (2008). The Linguistic Territoriality Principle – A Critique. *Journal of Applied Philosophy*, 25(2), 105-120.
- De Schutter, Helder. (2011). Let's Brusselize the world! Dins Axel Gosseries i Yannick Vanderborght (Eds.) *Arguing about Justice. Essays for Philippe Van Parijs* (pp. 199-206). Louvain-la Neuve: Presses universitaires de Louvain.
- De Schutter, Helder i Robichaud, David. (Eds.) (2016). *Linguistic Justice. Van Parijs and his Critics*. Londres: Routledge.
- Drapeau, Lynn. (2021). Language endangerment and standardization. Perspectives from the Fourth World. Dins Wendy Ayres-Bennett i John Bellamy (Eds.), *The Cambridge Handbook of Language Standardization* (pp. 397-420). Cambridge: Cambridge University Press.
- Escobar, Anna María. (2013). Bilingualism in Latin America. Dins Tej. K. Bhatia i William C. Ritchie (Eds.), *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism* (2a ed.) (p. 725-744). Oxford: Wiley-Blackwell
- Escudero Medina, Consuelo. (2009). El català en la intersecció de fronteres)lingüístiques i polítiques): la Franja d'Aragó i el Carxe de Múrcia. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, (20), 383-401.
- Esteve i Gómez, Alfons. (2004). La política lingüística del PP al País Valencià: anàlisi de la legislació de 1995 a 2003. *Revista de Llengua i Dret*, 41, 219-242.
- Esteve i Gómez, Alfons, i Esteve i Gómez, Francesc. (2019). *Igualtat lingüística. Capgirar el desús i la subordinació*. Benicarló: Onada.
- Fabeiro Fidalgo, Patricia. (2013). *El derecho de usar y el deber de conocer las lenguas en la Constitución española de 1978*. Madrid: Iustel.
- Fédération des travailleurs et travailleuses du Québec. (2021, abril 29). *Intervention de la Fédération des travailleurs et travailleuses du Québec au Comité permanent sur les langues officielles de la Chambre des communes*. Recuperat de https://ftq.qc.ca/wp-content/uploads/2021/04/Positions-FTQ-Loi-langues-officielles_2021-04-29.pdf
- Fernández, Josep Antoni. (2008). *El malestar en la cultura catalana: la cultura de la normalització 1976-1999*. Barcelona: Empúries.

- Flors-Mas, Avel·lí, i Manterola, Ibon. (2021). Els models lingüístics de l'educació obligatòria a la Comunitat Autònoma Basca i a Catalunya: una visió comparada. *Revista de Llengua i Dret*, 75, 27-45.
- Foucher, Pierre. (2012). Autonomie des communautés francophones minoritaires du Canada: le point de vue du droit. *Minorités linguistiques et société* (1), 91-114.
- Foucher, Pierre. (2021, abril 29). Vers une réforme de la Loi sur les langues officielles du Canada. *Revista de Llengua i Dret* [blog]. Recuperat de <https://eapc-rld.blog.gencat.cat/2021/04/29/vers-une-reforme-de-la-loi-sur-les-langues-officielles-du-canada-pierre-foucher/>
- Gellner, Ernest. (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gémar, Jean-Claude. (2008). Les grandes commissions d'enquêtes et les premières lois linguistiques. Dins Michel Plourde i Pierre Georgeault (Eds.), *Le français au Québec. 400 ans d'histoire et de vie* (p. 309-317). Mont-real : Éditions Fides.
- Grandchamp, Pierre. (2002). Bilinguisme canadien: une fiction et un drame pour la francophonie. *La Revue Toudi*, (51). Recuperat de <https://www.larevuetoudi.org/fr/story/bilinguisme-canadien-une-fiction-et-un-drame-pour-la-francophonie>
- Hobsbawm, Eric. (1992). *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jiménez-Salcedo, Juan. (2019a). Le modèle éducatif catalan de la conjonction linguistique et la jurisprudence constitutionnelle espagnole: un équilibre difficile à trouver. Dins Gianmario Raimondi i Dario Elia Tosi (Eds.), *Le lingue minoritarie nell'Europa latina mediterranea. Diritto alla lingua e pratiche linguistiche* (pp. 23-35). Alessandria: Edizione dell'Orso.
- Jiménez-Salcedo, Juan. (2019b). Los límites jurídicos de las políticas lingüísticas y la desterritorialidad del catalán. *Language Problems and Language Planning*, 43(1), 74-92.
- Joncas, Jean-Pierre. (2013, juny 12). Les Acadiens trop mous? *Acadie Nouvelle*. Recuperat de <https://www.acadienouvelle.com/mon-opinion/2013/06/12/les-acadiens-trop-mous/>
- Kymlicka, Will. (1995). *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will. (2001). *Politics in the Vernacular. Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Will Kymlicka, Will, i Patten, Alan. (Eds.) (2003). *Language Rights and Political Theory* (pp. 296-321). Oxford: Oxford University Press.
- Kohn, Hans. (1955). *Nationalism. It's Meaning and History*. Princeton: Van Nostrand.
- Lafont, Robert. (1968). *Sur la France*. Paris: Gallimard.
- Lafortune, Louis. (2008, setembre 16). Déry veut défendre le français en Outaouais. *La Presse*. Recuperat de <https://www.lapresse.ca/actualites/200809/19/01-672099-dery-veut-defendre-le-francais-en-outaouais.php>
- Landry, Rodrigue. (1982). Le bilinguisme additif chez les francophones minoritaires du Canada. *Revue des sciences de l'éducation*, 8(2), 223-244.
- Laponce, Jean. (1980). Le comportement spatial des groupes linguistiques. Solutions personnelles et solutions territoriales aux problèmes de minorités. *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*, 1(4), 478-494.
- Laponce, Jean. (1984). *Langue et territoire*. Quebec: Presses de l'Université Laval.
- Laponce, Jean. (2006). *Loi de Babel et autres régularités des rapports entre langue et politique*. Quebec: Presses de l'Université Laval.

- Lecours, André, i Nootens, Geneviève. (2007). Introduction. Comprendre le nationalisme majoritaire. Dins A.-G. Gagnon, A. Lecours i G. Nootens (Eds.), *Les nationalismes majoritaires contemporains: identité, mémoire, pouvoir* (p. 19-45). Mont-real: Québec Amérique.
- Lenoach, Ciarán, Ó Giollagáin, Conchur i Ó Curnáin, Brian. (Eds.) (2012). *An Chonair Chaoch: An mionteangachas sa dátheangachas* (p.19-109) [The Blind Alley: The minority language condition in bilingualism]. Indreabhán: Leabhar Breac.
- Malloy, Tove H. i Palermo, Francesco. (Eds) (2015). *Minority Accommodation through Territorial and Non-Territorial Autonomy*. Oxford: Oxford University Press.
- Malloy, Tove H. i Salat, Levente. (Eds) (2020). *Non-Territorial Autonomy and Decentralization. Ethno-Cultural Diversity Governance*. Londres: Routledge
- Marí i Mayans, Isidor. (2004). Cinc qüestions entorn del plurilingüisme estatal. *Llengua, Societat i Comunicació*, (2), 25-28.
- May, Stephen. (2012). *Language and Minority Rights. Ethnicity, Nationalism, and the Politics of Language* (2a ed.). Nova York i Londres: Routledge.
- McGarry, John i O'Leary, Brendan. (2012). Territorial Pluralism: its Forms, Flaws and Virtues. Dins Ferran Requejo i Miquel Caminal Badia (Eds.), *Federalism, Plurinationality and Democratic Constitutionalism* (p. 17-50). Abingdon: Routledge.
- Més de 30.000 madrilenys signen per imposar el castellà a l'Escola catalana. (2017, desembre 9). *Nació Digital*. Recuperat de <https://www.naciodigital.cat/noticia/144328/30000/madrilenys/signen/imposar/castella/escola/catalana>
- Milian Massana, Antoni. (1983). La ordenación estatutaria de las lenguas distintas al castellano. *Revista Vasca de Administración Pública*, 6, 237-246.
- Ministerio de Política Territorial y Función Pública. (s.d.). *Reuniones del Consejo de Lenguas*. Recuperat de <https://www.mptfp.gob.es/portal/politica-territorial/autonomica/Lenguas-cooficiales/Consejo-de-Lenguas-Cooficiales/Reuniones.html>
- Montoya Abat, Brauli. (2009). La legitimació possible al País Valencià. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, (20), 211-227.
- Nogueira López, Alba. (2014). Mecanismos de garantía de los derechos lingüísticos. Dins Anna Maria Pla Boix (Coord.). *Garantía dels drets lingüístics. Estudis de cas: Bèlgica, Canadà, Espanya, Moldàvia i Suïssa* (p. 85-114). Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms.
- Painchaud, Louis. (1968). *Le bilinguisme à l'université: description du bilinguisme et du biculturalisme de l'Université d'Ottawa, de l'Université Laurentienne et du Collège militaire royal de Saint-Jean*. Mont-real: Librairie Beauchemin.
- Parent, Christophe. (2011). *Le concept d'État fédéral multinational*. Brusel·les: Peter Lang.
- Patrimoine canadien. (2021). *Français et anglais: Vers une égalité réelle des langues officielles au Canada*. Ottawa: Govern del Canadà.
- Patten, Alan. (2003). What Kind of Bilingualism? Dins Will Kymlicka i Alan Patten (Eds.). *Language Rights and Political Theory* (p. 296-321). Oxford: Oxford University Press.
- Patten, Alan, i Kymlicka, Will. (2003). Introduction. Language Rights and Political Theory: Context, Issues and Approaches. Dins Will Kymlicka i Alan Patten (Eds.). *Language Rights and Political Theory* (p. 1-51). Oxford: Oxford University Press.

- Pons Parera, Eva. (2011). Els efectes de la STC 31/2010, de 28 de juny, sobre el règim lingüístic de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya. *Revista d'Estudis Autònoms i Federals*, 12, 120-152.
- Pradilla, Miquel Àngel. (2008). *La tribu valenciana. Reflexions sobre la desestructuració de la comunitat lingüística*. Barcelona: Onada.
- Pradilla Cardona, Miquel Àngel. (2016). El model lingüístic educatiu a Catalunya. Crònica glotopolítica d'una involució. *Estudis Romànics*, 38, 295-310.
- Reniu i Tresserras, M. (2002). Le Québec et la Catalogne. *Revue d'aménagement linguistique*, número especial (tardor), 185-187.
- Ridao Martín, Joan. (2014). El canvi de paradigma en la jurisprudència constitucional sobre la competència lingüística dels empleats públics. *Revista de Llengua i Dret*, 61, 72-86.
- Ridao Martín, Joan. (2021). El règim lingüístic de l'educació a Catalunya: un balanç retrospectiu amb debits i crèdits. *Revista de Llengua i Dret*, 75, 7-26.
- Segura i Ginard, Luis J. (1984). Comentario sobre el régimen jurídico lingüístico del Estatuto de Autonomía de las Islas Baleares. *Revista Vasca de Administración Pública*, 8, 235-250.
- Smith, Anthony D. (1999). *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sorolla Vidal, Natxo. (2015). *Tria de llengües i rols sociolingüístics a la Franja des de la perspectiva de l'anàlisi de xarxes socials* [Tesi doctoral no publicada]. Universitat de Barcelona, Catalunya.
- Statistique Canada. (2019, novembre 26). *Statistiques sur les langues officielles au Canada*. Recuperat de <https://www.canada.ca/fr/patrimoine-canadien/services/langues-officielles-bilinguisme/publications/statistique.html#a1>
- Statistique Canada. (2021, octubre 27). Profil du recensement. *Recensement de 2016. Ontario et Canada*. Recuperat de <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2016/dp-pd/prof/details/page.cfm?Lang=F&Geo1=PR&Code1=35&Geo2=PR&Code2=01&Data=Count&SearchText=35&SearchType=Begins&SearchPR=01&B1=All&Custom=&TABID=3>
- Tasa Fuster, Vicenta. (2017). El sistema español de jerarquía lingüística. Desarrollo autonómico del art. 3 de la Constitución: lengua del Estado, lenguas cooficiales, otras lenguas españolas y modalidades lingüísticas. Teoría y praxis. *Revista de Derecho Público*, 100, 51-79.
- Teodoro, Mercè. (2008). La llengua a l'Estatut valencià. Comentaris a les disposicions lingüístiques del nou Estatut valencià. *Revista de Llengua i Dret*, 49, 125-142.
- Trans-Ho, Mai Anh. (2011, gener 18). Bilinguisme à sens unique. *Le Délit français*. Recuperat de <https://www.delitfrancais.com/2011/01/18/bilinguisme-a-sens-unique/>
- Une Montréalaise déplore le 'bilinguisme à sens unique'. (2016, agost 29). Radio-Canada. Recuperat de <https://ici.radio-canada.ca/nouvelle/799771/plaintes-commerces-office-quebecois-langue-francaise-anglais>
- Van Parijs, Philippe. (2003). Linguistic Justice. Dins Will Kymlicka i Alan Patten (Eds.). *Language Rights and Political Theory* (p. 153-168). Oxford: Oxford University Press.
- Van Parijs, Philippe. (2011). *Linguistic Justice for Europe & for the World*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Parijs, Philippe. (2012). Plaidoyer pour une territorialité linguistique. *Politique*, (73), 78-85.
- Van Parijs, Philippe, de Schutter, Helder, Grin, François, Maskens, Alain, Tulkens, Henry, Van Velthoven, Harry i Velaers, Jan. (2011). *The Linguistic Territoriality Principle: Right Violation or Parity of Esteem?* Brusel·les: Re-Bel initiative.

- Vernet i Llobet, Jaume. (2004). El marc constitucional i estatutari de la llengua a debat: balanç i perspectives. *Llengua, Societat i Comunicació*, 2, 39-42.
- Weirich, Anna-Christine. (2021). 'Scope' of Linguistic Resources and the Social Participation of the Ukrainian Population in the Republic of Moldova. Dins Jean-Rémi Carbonneau, Fabian Jacobs i Ines Keller (Eds.), *Dimensions of Cultural Security for National and Linguistic Minorities* (pp. 477-509). Brussel·les: Peter Lang.
- Zabaltza, Xabier. (2017). ¿Vías paralelas? Anticatalanismo valenciano y antivasquismo Navarro durante la Transición. *Dictatorship and Democracies. Journal of History and Culture*, 5, 53-80.